

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9
Бутко В.В.

ЗНАЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КРИВДНИКОМ ВІДЧУТТЯ ПРОВИНИ У ЖЕРТВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Бутко В.В. Значення формування кривдником відчуття провини у жертви домашнього насильства. У статті розглянуто теоретичні та практичні дослідження з теми «Образ Я, жінок, що потерпіли від насильства в сім'ї». Вивчено і проаналізовано нарративи 19 жінок, які за тими чи іншими обставинами звернулися за психологічною підтримкою та було з'ясовано, що справжньою причиною звернення і виникнення заявленої проблеми є домашнє насильство. Виявлено та підтверджено адаптивну поведінку у міжособистісних стосунках з прагненням до узгодження своїх дій з думкою оточуючих, що свідчить про невпевненість в собі, прагнення пристосуватися, конформність, тенденцію до відсування своїх мрій та бажань на другий план, що свідчить про заниження власної самооцінки щодо інших та прагнення до підкорення авторитету та якнайменше самій зустрічатися зі своїм Я, оскільки не знають його і бояться наслідків.

Ключові слова: домашнє насильство, образ Я, самооцінка, самоповага, самореалізація, відчуття провини, філософія жертви, нарратив, сугестивність.

Бутко В.В. Значення формування обидчиком чувства вины у жертвы домашнего насилия. В статье рассмотрены теоретические и практические исследования по теме «Образ Я, женщин, пострадавших от насилия в семье». Изучены и проанализированы нарративы 19 женщин, которые по тем или иным обстоятельствам обратились за психологической поддержкой и было выяснено, что настоящей причиной обращения и возникновения заявленной проблемы является домашнее насилие. Выявлено и подтверждено адаптивное поведение в межличностных отношениях со стремлением к согласованию своих действий с мнением окружающих, что свидетельствует о неуверенности в себе, стремлении приспособиться, конформности, тенденции к оттеснению своих мечтаний и желаний на второй план, свидетельствует о занижении собственной самооценки относительно других и стремлении к подчинению авторитету и поменьше самой встречаться со своим Я, поскольку не знают его и боятся последствий.

Ключевые слова: домашнее насилие, образ Я, самооценка, самоуважение, самореализация, вина, философия жертвы, нарратив, суггестивность, контрсуггестивность.

Постановка проблеми. У сучасному житті, яке здавалось би змінило систему взаємовідносин у суспільстві, не зникла проблема домашнього насильства. Виходячи з даних, наведених в результаті останнього соціологічного опитування, яке проводило Міністерство соціальної політики в 2010 р. в Україні, 44% громадян особисто зазнавали насильства у сім'ї. Разом із тим, існує очевидна проблема того, що при досить великому колі можливостей для реалізації індивіду як особистості, люди не навчилися будувати свої стосунки з коханими людьми у демократичній, люблячій манері. Отже, аналізуючи дану проблему та спираючись на досвід дослідників особистостей кривдників, спробуємо відповісти на питання: по-перше, чому одна людина вибирає для себе такий шлях у житті, в якому має підпорядкувати своє Я волі чи вибору іншої людини, а, по-друге, на що спирається побудована система взаємовідносин у сім'ях, де насильство відбувається неодноразово. Вважаємо, що вирішення цих питань може створити підґрунтя для більш детального дослідження самооцінок жінок як «найціннішого джерела в розумінні образу «Я» [5, 29] та як елементу самоусвідомлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний аналіз показує, що ця проблема хвилює сучасних дослідників, та, на жаль, частіше за все досліджуються причини, які призводять до виникнення самої конфліктної ситуації. Цікавим виявилось дослідження емоційного інтелекту Т.В. Циганчук, оскільки демонструє певні наслідки такої мазохістської взаємодії, однак не дає відповіді на важливі питання: чому, з якої причини, що саме спонукає жінку до неприродно-довгого, незрозумілого для багатьох терпіння та чому жінки витрачають неймовірну кількість зусиль та часу на те, щоб не бачити очевидне.

Тож **метою** нашого дослідження став пошук відповіді на питання: чому, провівши певні заходи, створивши ситуацію, де жінка може побачити себе з більш вигідної сторони, тим самим підняти свою самооцінку, та... зникнути з терапевтичної програми і повернутися до звичайного для неї життя?

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Пам'ятаючи про те, що сама конфліктна ситуація ставить людину перед вибором, жінки, які перебувають у ситуації, де присутнє домашнє насильство, не хочуть розуміти, що самі дають своєму кривднику «карт бланш» на його наступний прояв емоцій чи дій. Як саме? Не реагуючи належним чином, а сприймаючи все як належне. «Більш точно цей феномен можна описати як стійку низьку самооцінку, іншими словами – сформовану персоніфікацію себе, яка значно програє порівняно з персоніфікацією значущих людей». [14, 318]. Однак людина усвідомлює перш за все такі свої якості, на які хтось чи щось звертає її увагу [5, 32]. Отже, хто і як звертає увагу жінок саме на те, що вони «не здатні до самостійного прийняття рішень, не здатні про себе подбати, не можуть бути гарними дружинами і взагалі нічого їм не можна довірити, бо однак зіпсують?». Досить риторичні питання. Такими докорами кривдник починає викликати у своєї жертви відчуття провини. «Відчуття провини довело свою здібність бути найефективнішим засобом до формування та укріплення залежності, а в цьому саме і є одна з соціальних функцій авторитарної етики впродовж всієї історії» [13, 150]. Відомо, що значущі для нас люди можуть підняти нашу самооцінку і дати нам відчуття себе потрібними і бажаними, а можуть і знищити одним своїм словом. Пояснення такого сприйняття ми також знаходимо у теорії дзеркального відображення Я Чарльза Хортон Кулі, згідно з якою, формування образу Я залежить від оцінки значущої людини, за умови втрати довіри до себе. Свого часу дослідники поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї, ставили питання: «Чому одна людина не бажає розвитку іншої?»; «Чому колись люблячий чоловік поступово займає позицію агресора у своїй власній сім'ї?». Розглянувши психологічні особливості поведінки домашніх кривдників, дослідниками

було визнано наявність у кривдників комплексу неповноцінності. Ще Альфред Адлер вважав, що кривдники невпевнені в собі, боязкі, сором'язливі люди, які:

- знаходяться під владою забобонів;
- мають неповноцінність якогось органу;
- мали занадто велику батьківську опіку, яка не дозволяла їм у дитячому віці самостійно приймати рішення;

- не мали батьківської уваги;
- було багато негативної батьківської уваги, схильні маскувати свій комплекс неповноцінності агресивною поведінкою або зловживанням алкоголем.

Сучасними дослідниками також підтверджено, що спонукаючим фактором для кривдників у прояві справжнього ставлення до життя та своїх близьких у повсякденні частіше за все являється зловживання алкоголем або наркотичними речовинами. Вони мають «чарівну» дію на мозок людини. Такі речовини, потрапляючи у кров, пошкоджують тонкий захисний шар еритроцитів, що порушує їх слабкий негативний заряд і призводить до злипання еритроцитів, які закупорюють мікрокапіляри у мозку, позбавляючи нейрони харчування і кисню – виникає гіпоксія. Через 7–9 хвилин вона викликає відчуття короткотривалої ейфорії, яка в свою чергу і спричиняє поштовх до дії, відкриваючи захисні бар'єри психіки. Народна мудрість вже давно зазначила: що у тверезого на думці, те у п'яного на язиці. Але чи не занадто близькі характеристики кривдників та їх жертв? Чи лише одна система координат: жертва – кривдник існує в сім'ях, де присутнє домашнє насильство? Г. Саллівен приходить до розуміння особистості через визначальне значення оцінок та суджень значущих для індивіду оточуючих, під впливом яких проходить персоніфікація особистості. На основі його теорії, а також на розумінні, що особистість проявляється в поведінці у процесі взаємодії з оточуючими, Т. Лірі, Г. Лефоржем, Р. Сазеком у 1954 р. [2, 263] був розроблений особистісний опитувальник «Інтерперсійний діагноз». Згідно з ключем визначаються первинні оцінки за 16-ма характеристиками, які формують 8 октантів, що у свою чергу відображають такі варіанти міжособистісних відносин: домінування-підпорядкованість; агресивність-дружність; егоїстичність-залежність; підозрілість-альтруїстичність. Схема заснована на допущенні, що чим ближчі результати опитаного до центру, тим сильніше виявляється залежність 2-х змінних. Відстань отриманих показників вказує на адаптивність чи екстремальність інтерперсійної поведінки. Якісний аналіз отриманих даних опитаних 19 жінок, потерпілих від насильства в сім'ї, вказує на:

- покійність, схильність до самоприниження, слабку волю, схильність поступатися всім і в усьому, завжди ставити себе на останнє місце і схильність самих себе засуджувати, пасивність, прагнення знайти опору в комусь іншому:

- завелику підозрілість, схильність до сумнівів в усьому, образливість, відчуженість щодо «ворожого і злого світу»;

- безпомічність, боязливість, слухняність; не вмє проявити супротив, щиро вважає, що всі інші завжди праві;

- схильність до компромісу у співпраці та розв'язанні проблем, гнучкість; прагнення бути у згоді з думкою оточуючих.

Саме октант підпорядкування та авторитарність демонструє адаптивну поведінку цих жінок у їх міжособистісних відносинах. Решта вказує на одну важливу загальну рису: прагнення до згоди з думкою оточуючих шляхом ставлення себе на останнє місце і пошуку компромісу, що практично вказує на конформність. Знову звертаємо вашу увагу на відсування власного Я на другий план, що веде до відчуття втрати власного Я.

Вивчаючи наративи, можемо сказати, що багатьох жінок цієї категорії характеризує поступливість, тому що: «близькі мусять розуміти один одного, хто його зрозуміє, як не я», демонструють передбачливу запопадливість щодо бажань і забганок чоловіка, яка сформувалась внаслідок уникання невдач і бажання «хоч би не кричав». Саме така адаптивна поведінка допомагає їй психіці сприймати кожен скандал не як неочікуваність, яка вимагає від психіки негайного перегляду власної картини світу, власного сприйняття оточуючого, а як когнітивний дисонанс, який треба лише пояснити для себе особливостями характеру, темпераменту та спадковості чоловіка. В такій адаптивній поведінці присутня велика небезпека – відсування власних прагнень та бажань на другорядний план. Е. Фромм так описав механізм підміни совісті на звичайний страх: «Поведінка просто відповідає вимогам моменту, регулюється страхом покарання і надією на винагороду, завжди залежить від величини даних авторитетів, від їх обізнаності та від їх надуманої чи реальної можливості карати та винагороджувати. Досить часто переживання, яке люди сприймають за відчуття провини, породжене їх совістю, фактично є не чим іншим, як страхом перед таким авторитетом. Закони і санкції зовнішнього авторитету стають ніби частиною людського Я і замість відчуття відповідальності перед чимось зовнішнім цьому Я, людина відчуває відповідальність перед чимось всередині себе самого: перед своєю совістю. Совість являє собою більш ефективний регулятор поведінки, ніж страх перед зовнішнім авторитетом тому, що в змозі ухилитися від останнього» [13, 146]. Важливим аспектом такої совісті є те, що вона регулюється не ціннісними судженнями особистості, а виключно зовнішнім авторитетом.

Проаналізувавши наративи 19 жінок, потерпілих від різних видів насильства в їх сім'ях, можна виділити таке ключове слово: він; такий лозунг: він – моя сім'я, я мушу, а на доданок сльози; такий слоган: хто його зрозуміє, як не я..; та таку ідеологему: колись він зрозуміє.. ну, що ще я можу зробити?! Варто звернути увагу на те, що жінки про себе практично не говорять, окрім тих моментів, де вони описують, як саме вони догоджають чоловікові. Це підтверджує попередні допущення про втрату інтересу до власного Я.

Неймовірний факт: жінки бачать справжнє ставлення до себе і при цьому прагнуть його виправдати! Дивлячись на таку позицію жінки, яка може поламани, після такого спалаху саморозкриття чоловіка, ребра

«лікувати» фіналгоном, здається, що її інстинкт самозбереження зник. Отже, важливішим від питання: «чому відбувається насильство однієї людини над іншою», є питання: «яка нужда приховувати від себе правду?» Захисні механізми психіки, які виконують роль її самозбереження, стають непомітними на фізичному рівні, але все ж вони виконують свою роль. Ленор Уокер зазначила, що якщо жінка зазнала одного з видів насильства двічі або більше, то вона починає замикатися в собі, прагне про це не говорити. Болюче питання: «Чому це відбувається саме зі мною?» , породжує питання: «Можливо зі мною щось не так?» Ця підозра мала б наслідок у певних діях: розібратися, що саме не так, і змінити це. Однак за весь час існування людства люди боялися змін чи не найбільш за все. Зміни несуть з собою тривогу за невідоме майбутнє. Тривога – сигнал організму до дії. І психіка починає шукати вихід. Постає питання, над яким так старанно попрацював кривдник: що ти можеш? Знову звертаємося до наративів. Відповідь, яка, зазвичай, вимовляється з надривом у голосі, сльозами, з докором сумління та відчуттям власного розчарування: «Та що я можу?!». Глуха стіна і біль розчарувань. Замість щось змінювати – легше приховати, і починається витрачання неймовірної кількості сил на те, щоб не бачити правди. «Позбавлення незнання – одне з найбільш страшних позбавлень. Якщо людину позбавити будинку – у неї є шанс придбати будинок. Але якщо позбавити незнання – то це назавжди» [11, 110]. Висновок: «Краще нехай всі думають, що у мене все гаразд; Бог терпів і нам велів; я зможу»...

Повертаючись до питання: чому одна людина відмовляється від власного Я, роблячи себе залежною від волі та вибору іншої, варто його поглибити: що ж відбувається, коли жертва надає перевагу у відносинах залежності власної думки і дії від волі свого чоловіка: податливість, пристосування чи маніпуляція для досягнення власних інтересів завдяки виникненню відчуття провини у кривдника? В дитячому віці, коли і справді немає вибору, і дитина смутно усвідомлює свою підпорядкованість і поразку перед батьками, вона мусить виробити якесь ставлення до ситуації. «Вона не може відчувати переживання, які призводять до відчаю і завдають болю. Раціоналізація в даному випадку, в принципі, та сама, що і в індійського недоторканого або християнського страждальця. Його поразка і слабкість пояснюється покаранням за гріхи» [13, 151]. «Винувата совість стає основою для чистої совісті» [13, 146]. Очищення совісті досягається шляхом постійного самовдосконалення у догоджанні своєму кривднику. Тож чому одна людина відмовляється від власного Я, роблячи себе залежною від волі та вибору іншої людини? Вона не відмовляється, вона лише відпрацьовує своє гріхи. «Тривога за невідворотні гріхи перед авторитетом і потреба в їх прощенні породжує нескінченний ланцюг гріхів, відчуття провини, потреби у відпущенні гріхів, яка тримає людину у кабалі, а подяка за прощення сильніше від критичності щодо вимог авторитету» [13, 150]. Розглядаючи це питання, варто його поглибити: що ж відбувається насправді, коли жертва надає перевагу у відносинах залежності: податливість, пристосування чи маніпуляція для досягнення власних інтересів завдяки виникненню відчуття провини у кривдника?

У попередній статті проводився аналіз відносин батьків та дітей до п'яти років, саме під час формування Я-концепції, де робився наголос на залежності існування дитини від її батьків. При виборі такої форми виховання батьками, де пригнічується виток внутрішньої активності дитини, обмежується або навіть унеможливується право вибору і подальший розвиток особистості. Така концепція «виховання» створює психологічно обмежених людей. Безкінечна безпомічність, мертва Я-концепція, абсолютні раби – ось найжахливіші наслідки небального підходу до виховання. Нам вдалося дослідити малюнки більшості дітей з таких сімей, з якими вдалося попрацювати. Наводимо як приклад малюнок «Неіснуючої тварини» хлопця 10-ти років:

Рис. 1. Малюнок «Неіснуючої тварини» хлопця 10-ти років

Страхітливе створіння, з багатьма клешнями готується до бою з такими ж створіннями, які вилазять з-під землі. Його батьки одружені 16 років. Упродовж всього (!) подружнього життя в сім'ї присутнє економічне (спочатку з боку тата щодо мами, яка на той момент займалася сім'єю та першою дитиною, а потім навпаки) насилля. Та сторона, яка в певний період часу знаходилася у більш вигідному становищі, спричиняла психологічний тиск стосовно іншої. Зовнішньо ця сім'я виглядає абсолютно благополучно. Алкогольної залежності в батьків немає і ніколи не було, але присутня ігрова (комп'ютерна) залежність в одного з батьків, спричинена прагненням відгородитися від реальності, вона і не визнається. Хлопець має гарні оцінки, але досить нестійку увагу, завдяки якій іноді «проскакують» і неочікувано низькі; занижену самооцінку, невпевненість в собі і тривожність. Взаємини цих батьків одне з одним і зі своїми дітьми (що досить чітко відображено в малюнку), рухаються, на жаль, по одній системі координат, хоча всі нагодовані, одягнені, діти мають цікаві і досить дорогі іграшки, а постійний конфлікт між батьками, дорікання і крики роблять свою справу.

У разі тривалого домашнього насильства спостерігається пригнічення внутрішньої психологічної активності особистості, яка в майбутньому надає перевагу зовнішньому контролю. В цьому випадку людина не відмовляється від власного Я, вона його просто не знає, не відчуває завдяки повній або досить великій недовірі до себе. Через недовіру до себе людина не шукає виходу з ситуації, яка насправді не задовольняє її, лише намагається змиритися зі своєю долею, часто знаходячи виправдання у надприродному. Тоді як її близькі лише підтверджують безвихідність ситуації: «Це твій чоловік (батько, брат)! – так, він такий, у нього складний характер, але ж він твій! – ти мусиш його терпіти і приймати: такий вже він є...» Отже, в цьому випадку використовується прийом «рольового примушення». В.К. Тарасов зазначав, що рольове примушення – це другий за ефективністю засіб впливу на чужу поведінку після оперування чужою картиною світу. «Розуміння рольового розподілу між партнерами, чистий і точний перехід від ролі до ролі – основа успіху в управлінській боротьбі» [11, 188]. Жінки, які з дитинства зазнали насильства в сім'ї, практично підтверджують це при використанні методу вільного самоопису. Відповідаючи на питання: «Хто я?», говорять, називаючи лише їхні соціальні ролі: дружина, мама іноді називали свою професію і більше нічого – жінки бачать і сприймають себе у дуже звуженому просторі. «Люди зі стійко низькою самооцінкою можуть мінімізувати тривогу завдяки різним способам маскуванню і соціальної ізоляції, можуть каналізувати тривогу і диз'юнктивні прагнення, присутні в інтерперсійних взаємовідносинах, за допомогою експлуататорських установок і заміщення процесів, або ж можуть проявляти їх в рамках дисоціативних процесів» [14, 318]. Та варто пам'ятати, що рівень самоповаги більш стійкий, порівняно з рівнем частих самооцінок.

Процес реальної взаємодії особистості з іншими людьми здатен похитнути таку ідеалістичну довіру до власного чоловіка, і він це відчуває, саме тому досить швидко окреслює кордони спілкування з іншими людьми. Створює практично ідеальні умови для росту сугестивності. Варто звернутися до поняття «контрсугестивності», яке обумовлене характерологічними, віковими особливостями та життєвим досвідом і базується на загальній критичності особистості щодо зовнішніх впливів. «Чим багатша структура життєдіяльності індивіду, чим ширше коло його соціальних приналежностей, тим більш складним і диференційованим буде його самосвідомість» [5, 44]. Вивчення поведінки осіб, які скоїли домашнє насильство, показує, що вони, ізолюючи свою жертву від друзів, родичів, роботи, постійно звертають увагу дружин лише на конкретні їхні якості (переходить «на особистість»), звужуючи її Я і тим самим занижуючи її самооцінку. «Змусивши опонента до звуження власної картини світу і змусивши його розглядати деталі, ми зможемо перехопити ініціативу» [11, 70]. Ініціатива належить чоловікові в такій сім'ї завдяки звуженню картини світу жінки, невідворотності негативних переживань внаслідок «недбалою» ставлення до його вимог, розвитку залежності думки жінки від думки чоловіка, тим самим виключивши її з процесу прийняття важливих рішень і спричинивши заниження самооцінки жінки шляхом розвитку недовіри до себе і, як наслідок, неспроможності діяти самостійно, без допомоги. Існують практичні підтвердження, що коли така жінка зустрічає відповідального і чесного чоловіка, який не має комплексу неповноцінності, вона думає, що знайшовши щастя в сімейному житті, вона віднаходить своє власне щастя. Втративши такого чоловіка, наприклад внаслідок нещасного випадку, жінка відчуває втрату себе. Розвиток особистості не можливо зупинити зовсім, можна приспати способом соціальної деривації, але й в цій групі розвиток особистості лише обмежений. Жертва продовжує пізнавати та відкривати себе, але як дуже негативний образ: нездари та дурепи. Той набір компонентів: уявлення про свої психічні та моральні якості, своє тіло, свої здібності, їх зміст та значимість – варіюються залежно від умов, створених кривдником, лише у негативний бік. Її самооцінка дуже занижується, а рівень прагнень звужується до виконання конкретно вказаних цілей та дій, наприклад: подавати чоловікові вечерю саме так, як він бажає. Таким чином, соціальна природа Я пригнічує біологічну природу Я, усвідомлення якого йде «зсередини», завдяки розвитку органічного самоусвідомлення. Ще І.М. Сеченов говорив про самовідчуття, з яких виходять дії. Людина, яка починає втрачати довіру до самої себе, частіше звертається до оцінок оточуючих: «А Галя каже, що я смачний борщ варю!», на що одразу отримує відповідь: «Твоя Галя сама нічого робити не вміє, от так і каже! І взагалі, це просто жіноча солідарність!» І. С. Кон говорив, що самооцінка – це вибір майбутнього. Отже, занижена самооцінка жінки – це неможливість думати про майбутнє. Цікавим в даному виді взаємовідносин є те, що в такій сім'ї постійно присутні конфлікти. Сам по собі конфлікт – це ситуація, яка ставить людину перед вибором невідомого Майбутнього або повторення Минулого. Завдяки штучно створеній і майстерно підтримуваній низькій самооцінці жертви вибір Майбутнього практично не здійснюється. Чоловік штучно створює умови формування невротичного стану у своєї жінки, де

роль «значущої людини» може відігравати лише він, її чоловік. Завдяки виказуванню певної поблажливості до «аж такої» дружини, у жертви створюється додаткове враження, що чоловік її любить і піклується про неї. Просто іноді він не витримує її таку непуцяшу.

Висновки. Залежність, часто невротична, від думки інших, а в даному випадку від чоловіка як значущої людини значно зміцнює відчуття провини жертви, відчуття власної неспроможності, спричиняє виключеність з процесу прийняття відповідальних рішень, які виникли внаслідок тривалого сугестивного процесу. Усе це поглиблює прагнення жінок до душевного спокою і змушує їх до постійного вдосконалення своїх навичок на дуже вузькому соціальному проміжку взаємодії з оточуючим світом, тим самим унеможлиблює виникнення здорового прагнення до самостійного пошуку компромісних рішень, залишаючи в арсеналі власних реакцій лише протест. За Фрейдом, це єдина природна реакція на пошук виходу енергетичного потенціалу людини, яка не може знайти іншого виходу для вивільнення душевної енергії та її реалізації. Однак такі бунти, де жертва прагне перехопити ініціативу, частіше призводять лише до поглиблення відчуття провини, оскільки жертва не має когнітивного потенціалу для досягнення потрібного їй результату, і вона сама починає корити себе за те, що завдяки їй стійкий мир похитнувся, і тоді вона стає вдячною чоловікові, коли той її прощає. Так породжується особистісна та соціологічна пасивність. В той час, як державні психологічні центри надають юридично-інформаційні послуги та індивідуальну психологічну допомогу, направлену на пошуки альтернативного шляху розвитку власного життя, більшість жінок про це не знають і не прагнуть шукати шляхи подолання ситуації, що склалася. Усе це тому, що вони не усвідомлюють її як загрозову. В той час як власні діти змушені відчувати безвихідь і засвоювати ролі і життєву філософію жертви, рухаючись у тій самій системі координат, що і їхні батьки. Пам'ятаючи про те, що кожен клієнт – індивідуальність, кожна життєва ситуація – неповторна, а вищеперераховане ускладнює процес саморозкриття цих жінок, вважаємо за доцільне допомогти клієнту виявити, хоча б частково, приховану провину і допомогти розвінчати цей міф.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб запропонувати шляхи підвищення рівня самоповаги жінок, які опинилися в складній для них ситуації постійного домашнього насильства через велику залежність від власного чоловіка.

Тому дуже важливий пошук таких шляхів в терапії, які б допомогли саморозкриттю жінок.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии / А. Адлер // Очерки по индивидуальной психологии / [пер. с нем.]. – М. : Когито-Центр, 2002. – 220 с. – (Классики психологии).
2. Ахмедов Т. Н. Гипноз. Новейший справочник / Т. Н. Ахмедов. – М. : Эксмо, 2005. – 608 с.
3. Большая энциклопедия психологических тестов / [автор-сост. А. Каррелин]. – М. : Эксмо, 2007. – 416 с.
4. Венгер А. Л. Психологическое консультирование и диагностика. Практическое руководство. Часть 2 / А. Л. Венгер. – М. : Генезис, 2007. – 128 с.
5. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
6. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
7. Кочунас Р. Психологическое консультирование и групповая терапия. – [6-е изд.] / Р. Кочунас. – М. : Академический проект ; Трикта, 2008. – 464 с. – (Серия «Gaudeamus»).
8. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. – (Справочник практического психолога).
9. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / [укл.: Мустафаєв Г. М., Довгаль І. І.]. – К., 2011. – 192 с.
10. Проблема насильства в українських сім'ях. Соціологічне опитування / за ред. Павлиш С.О. – К. ; Запоріжжя : Друкарський світ, 2010. – 52 с.
11. Тарасов В. К. Искусство управленческой борьбы. Технологии перехвата и удержания управления / В. К. Тарасов. – М. : Добрая книга, 2003. – 480 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / [сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский] / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
13. Фромм Э. Человек для себя / [пер. с англ. и послесл. Л. Ф. Чернышевой] / Э. Фромм. – Мн. : Коллегиум, 1992. – 253 с.
14. Harry, Stack Sullivan. The interpersonal theory of psychiatry / Stack Sullivan Harry. – W.W. Norton & Company, Inc. 1953.
15. Циганчук Т. В. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї / Т. В. Циганчук, Д. Д. Лях // Науково-практичний освітньо-методичний журнал // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – №3. – С. 64.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Adler A. Ocherki po individual'noj psihologii / A. Adler // Ocherki po individual'noj psihologii / per. s nem. – М. : Kogito-Centr, 2002. – 220 s. (Klassiki psihologii)
2. Ahmedov T. N. Gipnoz. Novejsijij spravocnik / T. N. Ahmedov. – М. : Izd.-vo Jeksmo, 2005. – 608 s.
3. Bol'shaja jenciklopedija psihologiceskih testov / [avtor-sostavitel' A. Karrelin]. – М. : Jeksmo, 2007. – 416 s.
4. Venger A. L. Psihologiceskoe konsul'tirovanie i diagnostika. Prakticeskoe rukovodstvo. Chast' 2 / A. L. Venger. – М. : Genезis, 2007. – 128 s.
5. Kon I. S. Otkrytie «Ja» / I. S. Kon. – М. : Politizdat, 1978. – 367 s.
6. Kon I. S. V poiskah sebja: Lichnost' i ee samosoznanie / I. S. Kon. – М. : Politizdat, 1984. – 335 s.
7. Kochunas R. Psihologiceskoe konsul'tirovanie i gruppovaja terapija. – [6-e izd.] / R. Kochunas. – М. : Akademiceskij Proekt ; Triкта, 2008. – 464 s. – (Serija «Gaudeamus»).

8. Malkina-Pyh I. G. Jekstremal'nye situacii / I. G. Malkina-Pyh. – M. : Izd-vo Jeksmo, 2005. – 960 s. – (Spravochnik prakticheskogo psihologa).
9. Metodichnij posibnik dlja fahivciv, jaki vprovadzhujut' korekcijni programi dlja osib, jaki vchinili nasil'stvo v sim'ji / [ukladachi: Mustafajev G.M., Dovgal' I. I.]. – K., 2011. – 192 s.
10. Problema nasil'stva v ukrains'kih sim'jah. Sociologichne opituvannja / za red. Pavlish S. O. – K. ; Zaporizhzhja : Drukar's'kij svit, 2010. – 52 s.
11. Tarasov V. K. Iskusstvo upravlencheskoj bor'by. Tehnologii perehvata i uderzhanija upravljenja / V. K. Tarasov. – M. : Dobraja kniga, 2003. – 480 s.
12. Frejd Z. Psihologija bessoznatel'nogo : sb. proizvedenij / [sost., nauch. red., avt. vstup. st. M. G. Jaroshevskij] / Z. Frejd. – M. : Prosveshhenie, 1990. – 448 s.
13. Fromm Je. Chelovek dlja sebja / [per. s angl. i poslesl. L. F. Chernyshevoj] / Je. Fromm. – Mn. : Kollegium, 1992. – 253 s.
14. Harry Stack Sullivan. The interpersonal theory of psychiatry / Stack Sullivan. – W. W. Norton & Company, Inc. 1953.
15. Ciganchuk T. V. Prichini ta naslidki nasil'stva nad zhinkoju v sim'ji / T. V. Ciganchuk, D.D. Ljah // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2014. – № 3. – С. 64.

Butko, V.V. Importance of offenders' formation of feeling of guilt in domestic violence victims. The article deals with self-concept of women-victims of domestic violence. The author analyzes the stories of 19 women who came for psychological help and makes a conclusion that their problems stemmed from at least one of the four types of domestic violence. The analysis of the results of a survey done on 19 women who suffered from domestic violence using *T. Leary's Interpersonal Behavior Circle* as well as the pictures of *Inexistent Animal (A.L. Venger's technique)* and their verbal descriptions done by the women's 16 children allowed the author to conclude that in building the relationships with children their parents used the same tactics as in building the relationships with each other. Women-victims of domestic violence were shown to behave adaptively in interpersonal relationships and to coordinate their actions with other peoples' opinion. They also lacked self-confidence, conformed to other people, tended to play down their dreams and desires, had low self-esteem, obeyed the authorities, as well as avoided self-analysis and self-criticism.

Keywords: domestic violence, self-concept, self-esteem, self-respect, self-realization, guilt, victim's behavior, narrative, suggestibility.

Відомості про автора

Бутко Вікторія Володимирівна, аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Butko, Viktoria Volodymyrivna, postgraduate student, G.S. Kostiuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: vk_luriya@ukr.net

УДК 159.925

Zaporozhets T.O.

EMOTIONAL INTELLIGENCE, SITUATION AWARENESS AND SITUATIONAL PSYCHOLOGICAL READINESS IN AIR TRAFFIC CONTROLLERS

Запорожець Т.О. Емоційний інтелект, ситуаційна обізнаність та ситуативна психологічна готовність фахівців управління повітряним рухом. У статті розглянуто роль емоційного інтелекту як основної детермінанти у формуванні ситуаційної обізнаності та ситуативної психологічної готовності фахівців управління повітряним рухом (УПР). Представлена загальна характеристика специфіки професійної діяльності фахівців УПР. Проаналізовано психологічний зміст професійних обов'язків фахівців УПР. Представлені роль психологічної готовності і ситуативної психологічної готовності у професійній діяльності фахівців та підходи до їх визначення. Визначено поняття ситуативної обізнаності та її взаємозв'язок з ситуативною психологічною готовністю. Представлено поняття емоційного інтелекту та підходи до його визначення. Охарактеризовані основні моделі емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, психологічна готовність, ситуативна психологічна готовність, ситуативна обізнаність, управління повітряним рухом, фахівці управління повітряним рухом.

Запорожець Т.А. Эмоциональный интеллект, ситуационная осведомленность и ситуативная психологическая готовность специалистов управления воздушным движением. В статье рассмотрена роль эмоционального интеллекта как основной детерминанты в формировании ситуационной осведомленности и ситуативной психологической готовности специалистов управления воздушным движением (УВД). Представлена общая характеристика специфики профессиональной деятельности специалистов УВД. Проанализировано психологическое содержание профессиональных обязанностей специалистов УВД. Представлены роль психологической готовности и ситуативной психологической готовности в профессиональной деятельности специалистов и подходы к их определению. Определены понятие ситуативной осведомленности и ее взаимосвязь с ситуативной психологической готовностью. Представлено понятие эмоционального интеллекта и подходы к его определению. Охарактеризованы основные модели эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, психологическая готовность, ситуативная психологическая готовность, ситуационная осведомленность, управление воздушным движением, специалисты управления воздушным движением.

The problem definition. The rapid development and extension of air transportation system for the last 20 years have resulted in the importance of improvement and maintenance of aviation safety. Any type of aviation accidents can have a huge impact on ecological, social and economical spheres, which can lead not only to significant financial costs, such as administrative and medical expenses, time inputs with the involvement of a wide range of specialists to investigate the specific case, but also can cause injuries of human beings and fatal outcomes.